

A. E. PROBST

K URČOVÁNÍ EFEKTIVNOSTI VÝROBNÍ SPECIALIZACE OBLASTÍ

Mezioblastní dělba práce umožňuje značně zvýšit produktivitu společenské práce, čehož je nutno v našich výhledových plánech hospodářského rozvoje maximálně využít. Zdůvodnění nejracionálnější územní organizace celého národního hospodářství a volba optimální varianty výrobní specializace každé oblasti by se měla opírat o co nejsprávnější a nejpřesnější určení efektu mezioblastní dělby práce, tedy o kvantitativní měření.

Problém určování ekonomického efektu vystupuje v rozličných formách a aspektech. Avšak nehledě na různorodost konkrétních forem, je jeho správné řešení možné pouze na základě jediného kritéria, kterým je *produktivita společenské práce*. To je nutno zdůraznit zejména proto, že se často psalo o tom, že může být několik kritérií ekonomické efektivity výrobní specializace oblasti a její optimální struktury a že jedním z nejdůležitějších kritérií může prý být „aktivní saldo“ vývozu a dovozu oblasti.

Ekonomickým předpokladem mezioblastní dělby práce je nesterýlný rozsah vynaložené práce v různých oblastech na výrobu téhož výrobku. Jednotlivé oblasti se specializují na výrobu určitého druhu produkce, rozšiřují výrobu nad vlastní potřebu, vyrábí pro uspokojování potřeb ostatních oblastí a vystupují se svými výrobky v mezioblastní směně zboží.

Tím se určuje i pojem specializujících se odvětví výroby v každé oblasti jako odvětví vyrábějících nejen pro uspokojování potřeb dané oblasti, ale i oblastí jiných. V ekonomické literatuře je pojem specializujících se odvětví nesprávně vysvětlován. Jedni mají za to, že charakteristickým příznakem specializujícího se odvětví je jeho vysoký podíl na celkové výrobě oblasti. To je ovšem nedorozumění, způsobené záměnou pojmů specializujícího a profilujícího odvětví. Specializace nemusí být vždy profilující. Tak např. Ural vyrábí azbest pro celý SSSR, ale azbestový průmysl je pouze jedním z odvětví specializace této oblasti, přičemž jeho podíl na výrobě uralské ekonomické oblasti je poměrně malý. Ještě menší je podíl odvětví wolframového průmyslu v produkci severního Kavkazu, ačkoliv toto odvětví zásobuje svou produkcí celý SSSR, a proto bezpochyby je i odvětvím specializace pro tuto oblast. Jiní autoři se snaží určit odvětví specializace oblasti podle jejího podílu na celostátní výrobě daného druhu produkce.¹⁾ Takto stanovená specializace by mohla mít smysl, kdyby ekonomické rajónování vycházelo z jednotné taxonomické jednotky a všechny hospodářské oblasti by se vyznačovaly stejným počtem obyvatel, rozsahem výroby atd. Protože však ve skutečnosti jednotlivé oblasti se podstatně liší svým „ekonomickým potenciálem“, vyjadřuje různý podíl jed-

¹⁾ T. K. Popopa: Ukazatele specializace ekonomického rajónu. Planovoje chozajstvo 1961.

notlivých oblastí na celostátní výrobě odlišných druhů produkce rozdílnou ekonomickou úroveň oblasti a nejen jeho specializaci.²⁾

Tito autoři se snaží určit odvětví specializace oklikou, aby se vyhnuli „nevýrobnímu“ příznaku účasti v mezioblastní směně, aniž by pochopili, že tato směna vyjadřuje vztahy bezprostředně ve výrobní sféře. Výroba pro uspokojování potřeb jiných oblastí je to, co určuje podstatu výrobní specializace oblastí v mezioblastní dělbě práce.

Efektivnost určité *výrobní specializace* oblasti, tj. podíl této oblasti v mezioblastní směně zboží spočívá ve využívání následujících podmínek:

1. *Přírodních podmínek*. Využívání příhodnějších (efektivnějších) a mohutnějších palivářsko-energetických surovinových a vodních zdrojů a též příznivých půdněklimatických a jiných přírodních podmínek, umožňující dosažení vyšší produktivity práce ve srovnání s jinými oblastmi při výrobě srovnatelných druhů výrobků.

2. *Příznivějších podmínek* v získávání místních kvalifikovaných kádrů a vůbec místních zdrojů *pracovních sil*.

3. *Výhodnější hospodářsko-geografické polohy*, zejména příznivějších dopravních podmínek.

4. *Rozvinutější výrobní základny*, která umožňuje rozšíření řady výrob při relativně nižších dodatečných investičních nákladech než v jiných oblastech.

5. *Vyšší úroveň společenské organizace výroby* ve velkých a moderních závodech, v nichž objem výroby převyšuje potřebu dané oblasti. Optimální rozměry výroby moderního specializovaného strojírenského závodu, chemického či metalurgického kombinátu zpravidla odpovídají spotřebě ne jedné, ale několika hospodářských oblastí státu.

V důsledku značné diferenciaci uvedených podmínek spotřebuje se na výrobu téže produkce v různých oblastech nestejně množství práce a investic na jednotku výroby. Proto je k určení ekonomické efektivity specializace oblasti na výrobu určitého druhu výrobků nutno stanovit především rozdíly ve společenské produktivitě práce v různých oblastech při jeho výrobě. Souběžně je nutno stanovit oblastní rozdíly ve výši potřebných investičních nákladů na jednotku výroby. Pouze na základě společné analýzy rozdílů v ukazatelích produktivity práce a investičních nákladů lze zjistit ekonomickou efektivnost specializace oblasti na výrobu určitého druhu výrobků. Tato analýza musí být ještě doplněna o hodnocení faktoru *času*, tj. posouzení délky období potřebného k přípravě, zvládnutí a realizaci určovaného ekonomického efektu.

Oblastní rozdíly v produktivitě společenské práce by se, teoreticky vzato, měly určovat na základě oblastní hodnoty dané produkce. Protože však v současné době nelze zjistit (vyčíslit) hodnotu, je z praktických důvodů nutno používat ukazatele *vlastních nákladů*, který nepřímou vyjadřuje relaci mezi hodnotami.³⁾ Avšak nižší náklady na výrobu určitého druhu produkce v dané oblasti ještě samy o sobě neprokazují ekonomickou efektivnost specializace dané oblasti k výrobě této produkce. Nízké vlastní náklady svědčí pouze o ekonomické účelnosti zavedení této výroby v dané oblasti. Zůstává ještě nevyjasněna otázka rozsahu této výroby.

²⁾ Centrální ekonomická oblast zaujímá jedno z prvních míst v celostátní výrobě cementu, což je důsledek velkého rozsahu výstavby v této oblasti. Cementářský průmysl však není odvětvím specializace centrální oblasti, neboť tato oblast nevyrobí cement pro jiné oblasti. Stejně tak Centrální a Uralská oblast zaujímala dříve významné místo v celostátní těžbě uhlí (větší než např. Kazachstan), nehledě na to, že odvětví paliv nebylo pro ni odvětvím specializace, zatímco pro Kazachstan tomu tak bylo — neboť značná část těžby šla odtud do jiných oblastí státu.

³⁾ K otázce relace mezi hodnotou a vlastními náklady viz autorovu knihu: „*Ekonomická efektivnost nové techniky*“.

Pod pojmem výrobní specializace oblasti se tedy rozumí *výroba určitého druhu produkce v množství, které převyšuje vlastní spotřebu oblasti.*

Pouze při takovém rozsahu výroby se může daná oblast úspěšně zúčastňovat mezioblastní směny zboží. Specializace oblasti může být ekonomicky účelná pouze za podmínek, kdy rozdíl ve vlastních nákladech na výrobu stejnojmenné produkce⁴⁾ v různých oblastech bude větší než náklady na její přepravu. Musí tedy obecně platit, že

$$P_1 + T < P_2 \quad (1)$$

kde P_1 = vlastní náklady výroby ve specializované oblasti, P_2 = vlastní náklady výroby v oblasti spotřeby, T = náklady na přepravu produkce ze specializované výrobní oblasti do oblasti spotřeby.

V závislosti na velikosti rozdílu v nákladech na výrobu v jiných (spotřebitel-ských) oblastech a na výši dopravních nákladů se bude určovat ekonomická efektivnost výroby určitého druhu výrobků ve specializované oblasti v rozsahu zabezpečujícím část nebo celou potřebu jiných oblastí země, kromě potřeby vlastní oblasti. Řešení této otázky je spojeno s vypracováním rajonizace spotřeby produkce a se stanovením ekonomicky únosné přepravní vzdálenosti produkce specializované oblasti.

Stanovení racionálních areálů spotřeby dané produkce musí vycházet z následujícího vztahu:

$$P_1 + XT = P_2 + (Z - X) \cdot T \quad (2)$$

Tato rovnice je zde vědomě uváděna v obecném, zjednodušeném tvaru. Proto se v ní nepromítá rozdíl v kvalitě vyráběné produkce a nutnost zavedení odpovídajících koeficientů P_1 a P_2 , které je nutno počítat na jednotku přepočtené (podle odpovídajících ekvivalentů) produkce. Pro zjednodušení se zde připouští, že dopravní náklady (T) nezávisí na směru přepravy a jsou přímo proporcionální vzdálenosti. Odtud lze odvodit mezní přepravní vzdálenost produkce, vyráběné ve specializované oblasti, takto:

$$X = \frac{P_2 + ZT - P_1}{2T} \quad (3)$$

kde X = mezní přepravní vzdálenost, P_1 a P_2 = náklady na jednotku výroby ve specializované a v ostatních oblastech, T = náklady na přepravu jednotky výroby na 1 km, Z = vzdálenost mezi místy výroby.

K určování mezních přepravních vzdáleností v různých směrech a k optimální rajonizaci spotřeby dané produkce mohou být s úspěchem využity metody lineárního programování. Při řešení ekonomických úkolů takového druhu, zejména dopravních, doznalo použití matematických metod největších úspěchů. Řešení úloh optimální rajonizace spotřeby jednotlivých druhů produkce je možné nejen za pomoci elektronkových počítačích strojů, ale též s použitím známých metod lineárního programování zajišťujících zcela dostatečnou přesnost. Tak kupříkladu Rada pro studium výrobních sil řešila spolu s výpočetním střediskem Gosplanu SSSR úkol stanovit optimální rajonizaci spotřeby energetického uhlí současně na elektronkovém počítači a ručně aproximativní metodou Vogela, přičemž výsledky se při ručním výpočtu lišily od strojového pouze o 0,005 % (při matici o velikosti 100×50). Tento příklad svědčí o účelnosti používání aproximativních metod programování, neboť výsledná chyba se nachází v mezích přesnosti prakticky používaných závěrů.

V hranicích optimálního areálu spotřeby (nebo optimální přepravní vzdálenosti) budou vlastní náklady na produkci specializované oblasti nižší než vlastní náklady na její výrobu v jiných oblastech a přepravu do libovolného místa spo-

⁴⁾ Porovnání může být provedeno též i s navzájem zaměnitelným druhem a kvalitou produkce. V tomto případě musí být stanoveny určité koeficienty (ekvivalenty) přepočtu jednotky zaměnitelné produkce k jednotce vyráběné.

třeby uvnitř daného areálu. Příslušný ekonomický efekt výrobní specializace oblasti se odráží v národohospodářské úspoře vynaložené práce (nákladů) při výrobě a přepravě produkce do jiných oblastí a určuje se podle vzorce

$$E_{K1} = P_2 + T_2 - (P_1 + T_1) \quad (4)$$

kde P_1 a T_1 = vlastní náklady výroby a přepravy produkce specializované oblasti, P_2 a T_2 = vlastní náklady výroby a přepravy produkce nesespecializované oblasti.

Složitost praktického výpočtu celkových národohospodářských úspor nákladů (teoreticky — úspora vynaložené práce) získaných vývozem (a spotřebou) produkce specializované oblasti do jiných oblastí vzniká v důsledku různé velikosti ekonomického efektu vytvářeného dováženou produkcí v různě vzdálených místech oblasti její spotřeby. Hodnoty $P_2 + T_2$ a $P_1 + T_1$ ve vzorci (4) se nachází ve funkční závislosti na vzdálenosti. S růstem přepravní vzdálenosti vyvážené produkce do ostatních oblastí (P_1) zvyšují se náklady v místech spotřeby a snižuje se rozdíl v těchto místech mezi vlastními náklady produkce specializované (P_1) a nesespecializované oblasti (P_2). Úspory jsou největší v místech spotřeby, které jsou relativně blíže k místům výroby dané produkce. A naopak úspory se snižují s přibližováním míst spotřeby k periférii optimálního areálu spotřeby tohoto druhu produkce a zcela zaniká v místech nacházejících se na hranici areálu, neboť zde se náklady produkce specializované a nesespecializované oblasti sobě rovnají.

Stanovený úkol se řeší daleko snadněji, když spotřeba daného druhu vyvážené produkce se soustřeďuje do malého počtu středisek. Takovýto případ je typický pro výrobu čtených výrobních prostředků, zvláště surovin, paliva a polotovarů, jejichž spotřeba se zpravidla soustřeďuje do nevelkého počtu středisek nebo dokonce závodů. V těchto případech lze vypočítat výši národohospodářských úspor u každého střediska zvlášť a jejich součtem získat výši úspor pro celou oblast nebo skupinu oblastí.

Obtížněji se řeší tentýž úkol v případech, kdy je spotřeba vyvážené produkce rozptýlena po celém území areálu (např. předměty osobní spotřeby). V takovýchto případech je třeba rozdělit oblast spotřeby na řadu mikrooblastí a úsporu v nákladech vypočítat pro každou mikrooblast zvlášť; vzdálenosti počítáme ke středu mikrooblasti. Čím větší bude počet mikrooblastí, tím přesnější bude propočtení celkové výše získaných úspor vlastních nákladů.

Použití vzorce (4) k výpočtu národohospodářských úspor v důsledku výrobní specializace oblastí je možné pouze za podmínky, že se nezmění náklady na jednotku produkce při změně objemu její výroby ve specializované oblasti. Ve skutečnosti však se změnou objemu výroby dané produkce mohou se vlastní náklady na jednotku výroby v obou směrech podstatně měnit. V takovýchto případech musí být národohospodářské úspory vzniklé v důsledku výrobní specializace oblasti větší nebo menší než ty, které byly vypočteny podle vzorce (4).

Zvýšení rozsahu výroby nad vlastní spotřebu specializované oblasti může vést ke snížení vlastních nákladů na jednotku produkce. Se zvýšením objemu výroby se obvykle vytváří možnost použít produktivnějšího a ekonomicky efektivnějšího zařízení nebo instalovat další proudové linky, agregáty nebo stroje. Ke snížení nákladů na výrobu při zvýšení rozsahu výroby může dojít též v důsledku snížení nákladů v navazujících a obsluhujících výrobcích, které též zvýšily rozsah výkonů (např. snížení nákladů na polotovary, suroviny, energii, nebo dopravu). V těchto případech se úspory na vlastních nákladech v důsledku výrobní specializace oblasti musí skládat ze dvou veličin: 1. z úspor získaných ve specializovaných oblastech

z vyvážené produkce (tj. produkce jdoucí do mezioblastní směny). Tyto úspory se vypočtou podle vzorce (4); 2. z úspor získaných snížením nákladů na výrobu produkce spotřebovávané uvnitř specializované oblasti.

Zvýšení rozsahu výroby nad vlastní spotřebu specializované oblasti může naopak v určitých podmínkách vést ke zvýšení nákladů na jednotku produkce. K tomu dochází tehdy, když zvýšení objemu výroby, např. těžby surovin nebo paliva, vyvolává nutnost zahájení těžby v dolech s méně příznivými ekonomickými ukazateli. Ke zdražení produkce při zvýšení rozsahu výroby může dojít v důsledku zvýšení nákladů jak bezprostředně v samotné výrobě dané produkce, tak i v navazujících a obsluhujících výrobcích. Tak například zvýšení výroby specializované produkce může způsobit zhoršení ekonomiky zásobování ostatních závodů oblasti vodou, surovinami, palivem, pracovními silami atd. v důsledku vyčerpání jejich místních zdrojů. V takovýchto případech je nutno z úspor získaných v nespecializovaných oblastech na dovážené produkci [vzorec (4)] odečíst ztráty (vícenáklady) v důsledku zvýšení vlastních nákladů na produkci spotřebovávanou uvnitř specializované oblasti.

Stanovení pomocí matematických metod optimální rajonizace spotřeby dané produkce, mezních přepravních vzdáleností a tím i optimálních hranic výrobní specializace oblasti při proměnlivých nákladech, nacházejících se ve funkční závislosti na rozsahu výroby, je teoreticky velmi složité. Takovéto složitější úkoly jsou principiálně neřešitelné pomocí metod lineárního programování. Avšak prakticky lze řešení takovýchto úkolů usnadnit. Ve skutečnosti se zpravidla nevyskytuje nepřetržitá funkční závislost mezi objemem výroby a vlastními náklady na jednotku produkce. Změny v nákladech odpovídají určitým „skokům“ nebo stupňům v růstu výroby. K růstu výroby dané produkce dochází v důsledku výstavby a uvedení do provozu nových závodů nebo jejich linek. To vše vede k určitým skokům ve výrobě produkce. Podstatné změny v nákladech jsou zpravidla spojeny jen s určitými, dostatečně velkými skoky v objemech výroby. To umožňuje rozdělit veškerou produkci daného druhu na jednotlivé skupiny podle objemů její výroby a hodnot vlastních nákladů výroby odpovídajících těmto skupinám.

Z toho plyne, že při vymezení optimálních hranic areálů spotřeby dané produkce nelze vycházet z průměrných nákladů v oblasti její výroby, ale z několika variant vlastních nákladů, a to takových, které odpovídají určitému rozsahu výroby (stupňům růstu výroby). Jednotlivé stupně růstu objemu výroby se zkoumají jako samostatné výrobní jednotky (závody) se specifickými pro ně hodnotami výrobních nákladů.

Při takovémto metodickém postupu může být stanovení optimální rajonizace spotřeby produkce řešeno metodou lineárního programování dokonce i při měnících se (u jednotlivých stupňů nebo variant) vlastních nákladech v závislosti na rozsahu výroby. Řešení úkolu se stává pouze složitější, neboť na místo jedné výrobní lokality vystupuje lokalit několik a zvyšuje se tak počet řádek v matici. Celkový rozměr matrice může limitovat pouze počet přípustných stupňů (variant) v objemech výroby a jim odpovídajících hodnot vlastních nákladů, který může být přijat k řešení.

Jednotlivé oblasti se zúčastňují územní dělby práce ne jedním, ale několika druhy produkce jejich specializace. Proto se celkové úspory v nákladech získaných v důsledku výrobní specializace oblasti určují jako souhrn všech úspor dosažených ve výrobě jednotlivých druhů produkce její specializace. Celkové úspory

$$E = E_1 + E_2 + E_3 \dots E_n \quad (5)$$

kde E_1 , E_2 , E^3 atd. označují výši úspor jednotlivých druhů produkce dosažené ve výrobě.

Výrobní specializace oblasti vede nejen k zvýšení vývozu produkce do jiných oblastí, ale též k dovozu z jiných specializovaných oblastí. V důsledku územních rozdílů v produktivitě práce vyrábějí jednotlivé oblasti některé druhy produkce v objemech převyšujících jejich vlastní spotřebu a naopak odmítají vyrábět ty druhy produkce, které mohou být efektivněji vyráběny v jiných oblastech. Dovoz takovýchto produktů z oblasti specializace je ekonomicky efektivní, neboť náklady na jejich výroby a přepravu jsou nižší než jejich výroba v oblasti spotřeby:

$$P_2 > P_1 + T$$

V důsledku dovozu z jiných krajů produkce jejich specializace získává oblast spotřeby úspory odpovídající rozdílu mezi vlastními náklady výroby na danou produkci, dosahovanými v rámci oblasti, a vlastními náklady (včetně nákladů na přepravu) na stejnou produkci dováženou z jiných oblastí:

$$E_{K2} = P_2 - P_1 + T \quad (6)$$

Vzorec je též uveden ve zjednodušeném tvaru. Nepromítají se v něm např. náklady na přepravu produkce P_1 k místům její spotřeby ve vlastní oblasti a ve velmi obecné a zjednodušené formě jsou promítnuty dopravní náklady na přepravu produkce (T) z oblasti specializace.

V jednotlivých případech může být dovoz z jiných oblastí produktů jejich specializace účelný dokonce i při nižších nákladech na jejich výrobu v oblasti spotřeby. K takové situaci může dojít tehdy, jestliže uvedený rozdíl je překryt dodatečnými úsporami v nákladech získaných rozšířením výroby (i vývozu) produkce, na níž je oblast specializována. Tak např. dovoz pšenice z Povolží (nebo Kazachstanu) do Střední Asie může být ekonomicky efektivní, nehledě na možnost levnější výroby pšenice v samotné Střední Asii. V důsledku dovozu pšenice se vytváří ve Střední Asii možnost rozšířit osevní plochy bavlny, což je zde ve srovnání s pšenicí daleko efektivnější.

Podmínkou ekonomické efektivnosti dovozu stejnojmenné produkce z ostatních oblastí se musí tedy stát převýšení úspor v nákladech získaných vývozem produkce vlastní specializace nad vícenáklady spojenými s dovozem z jiných oblastí produkce jejich specializace.

$$E_{K1} = P_2 - \Delta (P_1 + T) \quad (7)$$

kde E_{K1} = úspory nákladů, získané vývozem produkce z oblasti specializace; $\Delta (P_1 + T)$ = vícenáklady na výrobu a přepravu produkce z jiných oblastí ve srovnání s náklady na její výrobu uvnitř oblasti spotřeby.

Zkoumaný případ je spíše výjimkou. Ve většině případů oblasti, které dováží z ostatních oblastí různé druhy produkce jejich specializace, získávají úsporu v nákladech na každém druhu dovážené produkce zvlášť. Celkové úspory (E_{K2}) na všech druzích produkce dovážených z jiných oblastí se určují jako součet jednotlivých úspor:

$$E_{K2} = E_1 + E_2 + E_3 \dots E_n \quad (8)$$

Pro každou oblast se úspory v nákladech, plynoucích z její výrobní specializace, skládají z úspor získávaných při výrobě produkce určené k vývozu do ostatních oblastí a z úspor z dovozu produkce specializace ostatních oblastí, tj. součtu všech E_{K1} a E_{K2} .⁵⁾

⁵⁾ Někteří autoři uvádějí, že je snazší počítat ekonomický efekt výrobní specializace oblasti na základě údajů národního důchodu. Avšak výpočet národního důchodu, tj. nově vytvořené hodnoty za každou oblast, je proveditelný pouze tehdy, známe-li skutečnou hodnotu produkce, což je dosud prakticky nezjistitelné.

Avšak takový výpočet úspor může být správným pouze tehdy, zkouáme-li úspory v nákladech, plynoucí z výrobní specializace každé jednotlivé oblasti, izolovaně od úspor z výrobní specializace jiných oblastí. Určit ekonomický efekt z výrobní specializace zkoumané oblasti izolovaně od efektu ze specializace jiných oblastí je možno, ale spíše jako výjimku k řešení některých dílčích úloh (vnitrooblastního významu), a to ještě pouze orientačně. Takovýto přístup k určování úspor v nákladech v měřítku celého národního hospodářství, plynoucích z výrobní specializace všech oblastí, však nutně povede k jejich opakovanému započítávání; nejprve v oblasti výroby dané produkce a potom v oblasti její spotřeby. Vyhnout se opakovanému započítávání úspor je možné buď tak, že u každé oblasti započteme pouze úspory z její specializace na produkci, určené k mezioblastní směně, nebo tak, že započteme pouze polovinu celkových úspor z výrobní specializace oblasti na tuto produkci a z dovozu produkce specializace jiných oblastí.

Oba tyto způsoby propočtu jsou rovnocenné při určování ekonomického efektu mezioblastní dělby práce a výrobní specializace oblastí v rámci celého národního hospodářství, neboť teoreticky musí oba vést ke stejným výsledkům.

Při určování ekonomického efektu výrobní specializace jednotlivé oblasti je vhodnější druhý způsob propočtu, a to z těchto důvodů:

Výše úspor získaných v dané oblasti z vývozu do jiných oblastí produkce své specializace se může lišit od úspor z dovozu produkce specializace jiných oblastí. Pro jedny oblasti mohou úspory získané z vyvážené produkce o mnoho převyšovat úspory plynoucí z dovážené produkce. Úspory při dovozu jednotlivých druhů produkce mohou v určitých podmínkách dosahovat dokonce záporných hodnot. Pro jiné oblasti naopak úspory v nákladech z dovážené produkce mohou značně převyšovat úspory získané z vývozu produkce své specializace. Jak poměr, tak i velikost těchto úspor se značně liší nejen u jednotlivých oblastí, ale i u jednotlivých druhů vyvážené a dovážené produkce. Je-li tedy nutno určit nejen celkový ekonomický efekt výrobní specializace oblastí, ale i zvolit optimální variantu její výrobní specializace, tj. optimální strukturu vyráběné produkce specializace ve vazbě na optimální strukturu dovážené produkce, může druhý způsob propočtu dát přesnější výsledky.

* * *

Výpočet úspor vlastních nákladů, plynoucích z výrobní specializace oblastí, je však ještě nedostatečný pro zdůvodnění ekonomicky nejefektivnější varianty výrobní specializace dané oblasti, dokonce ani tehdy, vyloučíme-li vliv změn ve vlastních nákladech, změn v hodnotě, a tudíž i změn v produktivitě společenské práce. Varianta zabezpečující dosažení maximálních úspor v nákladech (teoreticky nejvyšší růst produktivity společenské práce) může současně vyžadovat vyšší nebo dokonce i nejvyšší investiční náklady. Za nejefektivnější je nutno považovat tu variantu, která zajišťuje maximální úspory v nákladech (nejvyšší produktivitu společenské práce), připadající na jednotku investičních nákladů, která se rovněž vyznačuje nejvyšším koeficientem ekonomické efektivity.

K určení nejefektivnější varianty výrobní specializace oblastí je nutno nalézt oblastní rozdíly v měrné potřebě investic (obdobně jako rozdíly ve výši nákladů) na výrobu stejnojmenné produkce. To umožní stanovit, ve kterých oblastech povede zvýšení výroby této produkce (tj. odpovídající specializace těchto oblastí) k úsporám investičních nákladů a ve kterých bude naopak vyžadovat doplňkové investice. Do propočtu je nutno zahrnovat investiční náklady jak do výroby, tak i do dopravy.

Ukazatele vlastních nákladů výroby obsahují náklady na spotřebované surovi-

ny, palivo a materiály. Aby ukazatele investičních nákladů byly srovnatelné s ukazateli vlastních nákladů, je nutno do nich započítat nejen investice jdoucí bezprostředně na výrobu finální produkce, ale též i vyvolané investice do navazujících a obsluhujících výrob, tj. do výroby surovin, paliva, energie a materiálů — všech prvků oběžných fondů. To je dokonce nutnou podmínkou, neboť různé varianty výrobní specializace oblastí se mohou navzájem velmi lišit ve výši potřebných investičních nákladů, a to nejen do produkce jejich specializace, ale též, a někdy i větší měrou, náklady do celého komplexu navazujících a obsluhujících výrob, které nakonec ve svém celku i určují výrobní specializaci oblasti.

Pro variantu výrobní specializace oblastí, která se vyznačuje maximální úsporou v nákladech, se vypočítává hodnota potřebných souhrnných investičních nákladů. Na základě získaných údajů se vypočítává poměr mezi vlastními náklady a investicemi, tj. koeficient ekonomické efektivity. Potom se určí jiná varianta výrobní specializace, charakterizovaná maximální úsporou souhrnných investičních nákladů. Určování takové varianty probíhá zcela obdobně jako při variantě s maximální úsporou vlastních nákladů. K tomu účelu mohou být plně využity vzorce 3, 4, 5, 6 a 8. Veškerý rozdíl od uvedeného postupu spočívá v tom, že v těchto vzorcích musí symboly P_1 , P_2 a T_1 , T_2 označovat ne vlastní náklady, ale hodnoty měrných investičních nákladů na výrobu a dopravu. Pro variantu s nejnižšími souhrnnými investičními náklady je nutno určit jí odpovídající úspory ve vlastních nákladech a vypočítat koeficient ekonomické efektivity. V takovémto případě určením ještě několika mezivariant lze nalézt optimální variantu odpovídající požadované podmínce, tj. zajišťující maximální hodnoty koeficientu ekonomické efektivity.

Za účelem zjednodušení vlastní techniky propočtů k výběru ekonomicky nejefektivnější varianty výrobní specializace oblastí může být použita metoda tzv. „přepočtených“ nebo „plánovaných“ nákladů. Oba tyto druhy nákladů se vypočítávají tak, že

$$S + EF \cdot K,$$

kde S = vlastní náklady výroby produkce, EF = koeficient ekonomické efektivity, K = investiční náklady na jednotku produkce.

Místo toho, abychom postupně určovali nejprve variantu s nejnižšími výrobními náklady a potom variantu s nejnižšími investičními náklady a nakonec na základě porovnání a dalších propočtů hledali variantu s nejvyšším koeficientem ekonomické efektivity — lze od samého počátku ve všech výše uvedených vzorcích nahradit ukazatele vlastních nákladů ukazateli „přepočtených“ nákladů. Ve vzorcích 3, 4, 5, 6 a 8 musí symboly P_1 , P_2 , T_1 a T_2 vyjadřovat nikoliv vlastní náklady, ale $S + EF \cdot K$. Je-li stanovena hodnota koeficientu ekonomické efektivity, je nejefektivnější ta varianta, která zajišťuje nejnižší „přepočtené náklady“.

Metoda přepočtených nákladů je přitažlivá svou jednoduchostí početní techniky. Má však též svoji Achillovu patu. Koeficient ekonomické efektivity nemůže být stanoven nebo někým direktivně určen, neboť je sám hledanou veličinou. Na to bohužel často zapomínají ti, kteří používají metody přepočtených nákladů. Při používání této metody v národohospodářském měřítku může minimum přepočtených nákladů, dokonce i při podmíněčně stanoveném koeficientu ekonomické efektivity, vyžadovat ke své realizaci takový objem investic, který převyšuje fond společenské akumulace. Problém ekonomické efektivity vyúsťuje k hledání takových variant, které zajišťují maximální růst produktivity společenské práce při daném fondu investic, tj. při omezeném fondu společenské akumulace.

Při správném používání metody přepočtených nákladů je nutno tyto náklady propočítávat pro několik hodnot (variant) koeficientu ekonomické efektivity. Pouze porovnáním výsledků propočtu variant minima přepočtených nákladů při rozdílných koeficientech ekonomické efektivity je možné nalézt optimální variantu, zabezpečující maximální koeficient ekonomické efektivity při určitých daných podmínkách (omezený fond investic).

Použití přepočtených nákladů jako pomocného technického prostředku výpočtu, je-li správně použito, nepřináší v podstatě nic nového a ve své podstatě se neliší od přímého určování varianty s nejvyšším koeficientem ekonomické efektivity. V některých případech může však použití metody přepočtených nákladů poněkud zjednodušit vlastní techniku dalších výpočtů.⁶⁾

* * *

Správné určení efektivity výrobní specializace oblasti musí vycházet ze srovnatelných ekonomických ukazatelů výroby (vlastních nákladů, investičních nákladů na jednotku produkce) v různých oblastech. Je to jedna z nejdůležitějších podmínek, neboť pouze při jejím pečlivém dodržení lze získat přesnou a správnou představu o ekonomických předpokladech každé oblasti ve výrobě jednotlivých druhů produkce. Z tohoto hlediska by mělo proto velký význam vypracování systému ekonomických charakteristik oblastí SSSR podle jednotné metodologie, který umožní správné porovnávání a ekonomicky hodnotit podmínky výroby v různých oblastech.

Tím se zdaleka nevyčerpávají všechny otázky určování ekonomického efektu výrobní specializace oblasti. Výrobní specializace oblasti se zkoumala v podstatě izolovaně, bez souvislosti s ostatními jevy. Ve skutečnosti je těsně spojena s celým územním hospodářským komplexem, ovlivňuje jeho strukturu, vnitřní svazky a tempa rozvoje, a tudíž i ekonomickou efektivity celého komplexu. Přitom možnost promítnutí vlivu specializace jednotlivých odvětví oblasti na navazující a obsluhující odvětví je dosud poměrně omezená. Málo se dosud využívá možností zjištění nepřímého nebo sdruženého efektu specializace. Není možno se omezovat na výsledný ekonomický efekt zachycením vlivu specializace pouze navazujících a obsluhujících odvětví.

Nyní je nutno přejít k další etapě: k určení ekonomické efektivity celého územního výrobního komplexu a jeho závislosti na té či jiné specializaci oblastí. Bude pravděpodobně nejúčelnější využít k tomuto účelu metody modelování oblastí a porovnávat pomocí modelování ekonomickou efektivity jednotlivých variant územního výrobního komplexu při různé výrobní specializaci. To je však zvláštní úkol, velmi důležitý a aktuální, a vyžaduje zvláštního zkoumání.

Výše byla zkoumána otázka územní (mezioblastní) dělby práce uvnitř socialistické země a určování ekonomického efektu výrobní specializace jednotlivé oblasti. Existuje však ještě i jiný typ územní dělby práce, a to *mezi socialistickými zeměmi*. Dělbá práce se mezi nimi neustále rozšiřuje a prohlubuje. Při plánování racionální územní organizace společenské výroby socialistického tábora jako celku a určování racionální výrobní specializace každé socialistické země vyvstane tatáž otázka — jak určit ekonomický efekt výrobní specializace země. Tato otázka se stává stále důležitější a aktuálnější.

⁶⁾ Není nutné zkoumat otázky metod ekonomického hodnocení faktoru času pro řešení konkrétního úkolu, neboť tyto metody jsou jednak dosud ve stadiu diskusí a zabývá se jimi speciální literatura, jednak jejich použití k řešení konkrétního úkolu se nemusí vyznačovat nějakou zvláštní specifikou.

Metoda určování efektivity výrobní specializace jednotlivé země v rámci socialistického tábora nebo jednotlivé oblasti uvnitř země je principiálně stejná. Mění se pouze výchozí ekonomické předpoklady a ukazatele a vznikají specifické obtíže, vyžadující svoje řešení.

1. Určení ekonomické efektivity výrobní specializace země na rozdíl od oblasti musí vycházet z *průměrných celostátních* a nikoliv oblastních *vlastních nákladů* na produkci a z odpovídajících průměrných celostátních ekonomických ukazatelů (měrných investičních nákladů) a nikoliv z průměrných oblastních nákladů.

2. Je nutno provést *přepočítání ukazatelů vlastních nákladů* a měrných investičních nákladů pro každou jednotlivou zemi, vypočtených v příslušných národních valutách podle určité parity v jednotných peněžních ukazatelích, tj. *v jednotné valutě*.

3. Za účelem *souměřitelnosti* ukazatelů vlastních nákladů a měrných investičních nákladů u jednotlivých zemí je nutno tyto ukazatele přepočítat podle jednotných cen surovin, paliva, materiálů, zařízení atd., podle jednotných mzdových tarifů a podle jednotné metodologie.

Jedním z předpokladů správného stanovení ekonomické efektivity výrobní specializace každé země musí být přibližně stejná relace mezi prací pro sebe a pro společnost pro všechny země socialistického tábora.

Při veškeré specifičnosti určování některých výchozích ekonomických ukazatelů může být metody určování ekonomického efektu výrobní specializace oblasti použito i k určení efektivity výrobní specializace jednotlivé země socialistického tábora.

Z ruského originálu, psaného pro Sborník ČSZ, přeložil Petr Halouzka